

Uitgelezen

Bowling alone

Robert D. Putnam, *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York, 2000, 541 p.

Toon Vandevelde

Robert Putnam is één van de bekendste Amerikaanse sociologen van het ogenblik. Hij is hoogleraar te Harvard en werd wereldberoemd met een studie, waarin hij het verschil in ontwikkeling en in economische dynamiek tussen Noord- en Zuid-Italië verklaarde door de levendigheid van het sociale leven in beide regio's. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* betekende de start van een heel nieuw onderzoeksprogramma in de sociale wetenschappen. Democratie, economische ontwikkeling en een geslaagde modernisering van de maatschappij: het is allemaal slechts mogelijk als mensen in staat zijn hun spontane wantrouwen tegenover vreemdelingen, anonieme mechanismen en onpartijdige instituties te laten varen. En dit kan slechts als mensen in kleinschalige netwerken en in vrijwillige organisaties hebben leren onderhandelen, samenwerken en compromissen sluiten. Geïnspireerd door Alexis de Tocqueville probeert Putnam op basis van empirisch onderzoek te bewijzen dat een bloeiend verenigingsleven de sleutel is voor economische groei en voor een goed functionerende democratie. Niet technologische vernieuwing, de uitbuiting van een periferie, een hoge spaarquote of de beschikbaarheid van financieel kapitaal, maar de hoeveelheid 'sociaal kapitaal' is de sleutelvariabele voor economische en sociale performantie. Sociaal kapitaal staat dan voor de individuele en collectieve vaardigheden die mensen verwerven door participatie in sociale netwerken. Vertrouwen is daarvan een belangrijke component. In het licht van de recente successen van min of meer xenofob rechtse partijen in Europa is het wel goed eraan te herinneren, dat onze welvaart precies steunt op het openbreken van de enge grenzen van eigen buurt, dorp en volk en op coöperatie met vreemdelingen binnen grootschalige sociale netwerken.

In zijn meest recente boek 'Bowling alone' toont Putnam dan aan dat in de Verenigde Staten de deelname aan het gemeenschapsleven, het sociaal kapitaal en het burgerschap in het recente verleden drastisch zijn afgenomen. Met een overvloed aan empirische gegevens onderbouwt Putnam zo een stelling die in de jaren '70 van de vorige eeuw reeds theoretisch werd ontwikkeld door marxistisch geïnspireerde 'radicals' zoals Fred Hirsch in zijn *Social Limits to Capital*, namelijk: dat het kapitalisme de sociale voorwaarden voor zijn eigen succes ondermijnt. Als mensen in alle omstandigheden rücksichtslos hun meest onmiddellijke eigenbelang gaan nastreven, desnoods ten koste van de gemeenschap, dan verdwijnt onvermijdelijk het sociale ethos dat nodig is om een marktmaatschappij te omkaderen. Een systeem dat het opportunisme, de compromisloze zucht naar persoonlijke verrijking, propageert, moet onvermijdelijk zichzelf vernietigen. Putnams stelling sluit uiteraard ook nauw aan bij het communitaristische ideeëngoed, maar dan minder in zijn conservatieve of traditionalistische variant, dan in zijn links-republikeinse versie. Interessant om zien hoe radicals en communitariërs elkaar hier vinden in de kritiek op het liberalisme en in de verdediging van burgerwaarden! 'Laat ook in Europa de burgerdeugden niet kapen door extreemrechts', lijkt de boodschap te zijn.

Het onderzoek van Putnam is zeer inspirerend. Het was in ons land de aanzet tot een hele reeks sociologische onderzoekingen, vooral door Marc Elchardus en zijn onderzoeksploeg. Putnams' conclusies blijken nochtans niet zonder meer naar andere landen overdraagbaar te zijn. In Vlaanderen bijvoorbeeld, constateert men niet dezelfde achteruitgang van het gemeenschapsleven als in de Verenigde Staten. Oudere, verzuilde verenigingen zien hun ledental soms dalen, maar er ontstaan ook nieuwe associaties. Het is onder een ruim publiek een gemeenplaats te zeggen dat onze maatschappij individualistisch is geworden, maar empirische sociologen vinden dat verre

van evident. Spenderen mensen nu niet veel meer tijd voor de televisie in plaats van het verenigingsleven te frequenteren? Merkwaardig genoeg blijken de meest actieven ook heel veel T.V. te kijken!

Probleem is ook dat Putnams' notie 'sociaal kapitaal' zeer vaag is. Er bestaan zoveel verschillende types van sociale netwerken. Putnam slaagt er bijvoorbeeld niet in, om overtuigend uit te leggen hoe de overgang van particuliere loyauiteiten binnen relatief kleine netwerken van mensen die elkaar kennen, naar vertrouwen in anonieme instituties, precies verloopt. Interpersoonlijk of sociaal vertrouwen is iets heel anders dan politiek vertrouwen, het vertrouwen in politieke en maatschappelijke instellingen. A-priori lijkt het wel, dat beide iets met elkaar te maken hebben. Het vertrouwen in instellingen staat niet los van de personen die het belichamen. Een ontwikkeld economisch en sociaal leven is ook moeilijk denkbaar, zonder min of meer stevige en stabiele achtergrondinstituties en bemiddelende instanties, zoals het recht en het geld. Maar de levendigheid van het sociale leven kan ook tot uiting komen in het feit, dat men precies niet zo vaak een beroep doet op juridische vormen van conflictbeslechting of op berekende monetaire transacties.

Empirisch onderzoek toont, dat ongeveer alle mogelijke combinaties van persoonlijk en politiek vertrouwen in de realiteit worden aangetroffen. Sommige landen vertonen een hoog niveau van vertrouwen in hun politieke instellingen en een laag niveau van sociaal vertrouwen. Dat was kenmerkend voor Polen, de Baltische staten, Chili en Zuid-Afrika in het begin van de jaren '90. Het ging in al die gevallen om nieuwe democratieën, waar het oude regime een erfenis had nagelaten van laag sociaal vertrouwen, maar waar het vertrouwen in de nieuwe democratische instellingen nog grotendeels losgekoppeld was van de feitelijke prestaties van het nieuwe regime. Omgekeerd, kunnen schandalen of fout overheidsbeheer het politieke vertrouwen soms sterk ondermijnen, zonder dat het vertrouwen op microniveau daar noodzakelijk onder lijdt. Dat was, volgens Kenneth Newton, typisch het geval voor Finland in het begin van de jaren '90. Door de crisis in de landen van de voormalige Sovjet-Unie, vooral in Rusland, verzeilde Finland in een diepe depressie, zonder dat de politici in staat leken om het tij te keren. Ook in Japan hebben de bewindvoerders de voorbije 10 jaar zo geklungeld, dat het vertrouwen van het publiek in hen drastisch gedaald is, terwijl ondertussen het sociaal vertrouwen is gestegen. Newton veronderstelt dat deze crisis van het politieke vertrouwen makkelijker overwonnen kan worden, naarmate het sociale weefsel zelf veerkrachtiger gebleven is; maar dat is niet zeker. Het einde van de Japanse vertrouwenscrisis is nog niet in zicht en zeker in zeer heterogene multinationale staten zoals België, lijkt een haast chronisch deficit aan politiek vertrouwen te bestaan. België is inderdaad een mooi voorbeeld van een land met een zeer laag vertrouwen in politieke partijen, het politieke systeem zelfs, het recht, media, Kerk en belangengroeperingen. Het interpersoonlijk vertrouwen blijft nochtans relatief hoog.

Putnams' diagnose van wat fout gaat in de Verenigde Staten, is dus niet zonder meer naar andere landen te transponeren. Ook over de waarde van zijn aanbevelingen voor het beleid kan men twisten. Ongetwijfeld is een maatschappij met een rijk gemeenschapsleven gelukkiger. Misschien is ze ook meer performant op economisch vlak, doordat overdreven juridisering kan worden vermeden. Dat kan een voldoende reden zijn om het gemeenschapsleven te stimuleren, maar volstaat dit ook om het vertrouwen in de politiek te herstellen? Ik ben er niet zo zeker van dat zo'n mechanisme bestaat. Sociaal vertrouwen is gebaseerd op directe ervaringen in de eigen leefwereld. Politiek vertrouwen is veel meer bemiddeld door massacommunicatiemiddelen. Als men de onvrede met het gevoerde beleid nu te veel als een kwestie van vertrouwen gaat diagnosticeren, dan is het gevaar groot dat men de oplossing gaat zoeken in de sfeer van imagebuilding, agendasetting en, in het algemeen, in de strategie van de schone schijn. Vertrouwen lijkt immers zo'n subjectief gegeven. Toch is dit een korte termijnstrategie. Ik denk nog steeds dat het politieke vertrouwen op iets langere termijn, minstens ten dele, de reële prestaties van regeringen en instituties weerspiegelt en die zijn in grote mate objectiveerbaar. Een land dat, geconfronteerd met dezelfde externe uitdagingen als zijn buurlanden, een veel hogere overheidsschuld accumuleert, een veel tragere rechtsgang kent, meer fiscale fraude en een veel complexer staatsstructuur – alle gelijkenissen met de werkelijkheid zijn puur toevallig – zal het

evident lastiger hebben om het vertrouwen van zijn burgers te behouden. Zo ook zal de intrede van groene ministers in de regering minder beoordeeld worden op zogenaamde symbooldossiers, dan wel op de reële verbeteringen in het leefmilieu die zij kunnen (helpen) tot stand brengen.

Toon Vandeveldde
Centrum voor Economie en Ethiek
Hoger Instituut voor Wijsbegeerte
KULeuven

Bronnen

Bouckaert, L., Sels, A., *Waarden-in-spanning – conflicterende keuzen bij zelfstandige ondernemers, land- en tuinbouwers*, Acco, Leuven, 2001.

Elchardus, M., Smits, W., *Een wantrouwig landje – Maatschappelijk vertrouwen in Vlaanderen*, in de Vlaamse overheid en burgeronderzoek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2001.

Newton, K., *Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy*, in *International Political Science Review*, Vol. 22, n) 2, 2001, p. 201 – 214.